

*Конопляник Л. М.,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики
Національного авіаційного університету*

ОСОБЛИВОСТІ УКЛАДАННЯ НОВИХ ГАЛУЗЕВИХ СЛОВНИКІВ (НА ПРИКЛАДІ АНГЛО-УКРАЇНСЬКОГО СЛОВНИКА З ФІЗИКИ)

Анотація. У статті розкрито поняття галузевого словника, проаналізовано досвід укладання двомовних галузевих словників, висвітлено головні етапи укладання словника, розглянуто особливості відбору термінів, їх перекладу й описані проблеми, що виникають у цьому процесі. Визначено принципи укладання англо-українського словника з фізики та обґрунтовано необхідність його видання.

Ключові слова: галузевий словник, перекладний словник, англо-український словник, фізика, термінологія, терміносистема, термінографія.

Постановка проблеми. У будь-якій галузі людської діяльності однією з ключових проблем є єдина понятійна база й відповідна їй спеціальна предметна термінологія. Сучасний бурхливий розвиток науки та техніки у світовому масштабі зумовив глобальне розширення наукових контактів і збільшення кількості наукової літератури, що в незалежній Україні виразилося ще й у нагальній потребі створення українськомовних галузевих перекладних і тлумачних словників. Зростання науково-технічних знань у наші дні позначається на тому, що понад 90% нових слів, які з'являються в сучасних мовах, становить спеціальна лексика (термінологія) [1, с. 3]. Тому питання про складання галузевих (термінологічних) словників є одним із найактуальніших у сучасному прикладному мовознавстві.

У зв'язку з посиленням потреби у внутрішньодержавному й міжнародному обміні інформацією, пов'язаною з досягненнями науки та техніки, абсолютно необхідним є точне й систематизоване подання термінології. Найважливішим фактором науково-технічного прогресу стала термінологічна діяльність у всіх її формах, найбільш важливою з яких є створення галузевих і вузькогалузевих словників різних типів, що використовуються в науці та техніці. Дослідження в галузі термінографії надзвичайно важливі для розвитку науково-технічного перекладу, що є однією з умов світового прогресу, оскільки ні перекладач, ні фахівець певної галузі, що працює з іноземними джерелами інформації, не здатний обійтися без галузевих перекладних словників.

Окрім того, інтенсивне спілкування наукової спільноти в галузі фізики відбувається переважно англійською мовою, що спричиняє потребу в перекладі. Особливо це стосується нових галузей, зокрема нанотехнологій. Тому необхідно добре знати міжмовні відповідники для поширення знань про нові відкриття та розробки в галузі фізики серед вітчизняних фахівців. Це і стало головним чинником, який зумовив актуальність укладання пере-

кладного словника з фізики, призначеного науковцям, інженерам, викладачам, студентам напряму «Фізика», аспірантам і перекладачам. Він має на меті дати українському науковцеві змогу працювати з англійською літературою та писати власні праці англійською мовою.

Протягом уже кількох десятків років питання складання галузевих словників різних типів (зокрема перекладних і тлумачних) обговорюється у працях провідних вітчизняних і зарубіжних учених, оскільки тісно пов'язане з такими проблемами, як статус терміна та його місце в системі мови, системність термінологій, особливості формування терміносистем, що належать різним мовам.

Сучасна термінологія й термінографія в Україні має певні доробки (В. Іващенко, І. Кочан, А. Крижанівська, Т. Панько, Л. Петрух, Л. Полюга, Л. Симоненко, Е. Скороходько, Н. Цимбал та інші), засвідчені укладанням і виданням різноманітних галузевих словників. Останніми роками проблемою укладання галузевих словників займалися С. Вискушенко, С. Головащук, І. Кудашев, С. Кулешов, В. Перебийніс, С. Радзівська, К. Селіверстова, Т. Сангова, В. Ярошевська та інші; питання терміносистеми й відбору термінів при укладанні словників досліджували Є. Белан, Я. Войтович, О. Кучеренко, Л. Симоненко, Б. Шуневич та інші науковці. Останнім часом в Україні висвітлювались особливості окремих галузевих і вузькогалузевих термінологічних систем: біологічної (Л. Симоненко), медичної (М. Дмитрук, І. Корнейко, Н. Місник, О. Петрова), юридичної (О. Сербенська), військової (Я. Яремко), геологічної (М. Годована), економічної (Т. Панько), інженерної графіки (Є. Антонович, Я. Василюшин), нанонауки (С. Радзівська), пожежної справи (Б. Шуневич) тощо.

Стосовно укладання перекладних (англо-українських) словників з фізики, то цій проблемі не було надано достатньої уваги. Звичайно, не можна заперечувати, що останніми роками нарешті з'явилися перекладні словники українською мовою для цієї галузі науки (зокрема «Англійсько-українсько-англійський словник наукової мови (фізика та споріднені науки)», укладачі О. Кочерга, Є. Мейнарович; «Фізичний тлумачний словник», укладачі М. Вакуленко, О. Вакуленко), проте їх кількість дуже обмежена. Крім того, більшість із них або об'єднують кілька наук, що не дає змоги включити низку фізичних термінів, які можуть зустрічатися в наукових статтях і монографіях, або ж, навпаки, є вузькогалузевими, які містять лише терміни окремої галузі фізики. Тому студентам, фахівцям цієї галузі науки й перекладачам часто доводиться послуговуватися російськими виданнями, перекладаючи професійні наукові терміни й поняття рідною мовою (що може при-

звести до неточностей у перекладі, заміні українського терміна російською «калькою»).

Крім того, постійно збільшується термінологічна лексика (зокрема набуває актуальності розвиток термінології з нанонауки): виникають нові терміни, а також розширюються значення наявних термінологічних одиниць. Це зумовлює потребу створення перекладного словника фізичної терміносистеми, а також теоретичних розробок щодо принципів його укладання. Тому на сучасному науковому етапі постала необхідність створення поняттєвого і процедурного апарату для укладання галузевого словника, який виявився б одним із дієвих засобів підвищення рівня знань та ефективності роботи викладачів, студентів, майбутніх фахівців і науковців.

Метою статті є комплексне дослідження проблеми розробки двомовних галузевих словників. Завданнями цього дослідження є вивчення й узагальнення досвіду роботи щодо укладання галузевих перекладних словників (етапи укладання, принципи й особливості відбору термінів для словників та основні проблеми при їх укладанні) і застосування цього досвіду під час розробки англо-українського словника фізичних термінів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка галузевих словників дає змогу простежити еволюцію понять і термінів в окремих галузях науки й техніки та систематизувати ці результати у вигляді перекладних, тлумачних, довідкових, навчальних та інших словників для студентів, аспірантів, викладачів і фахівців різних галузей.

Насамперед визначимо, що ми розуміємо під терміном «галузевий словник». За основу беремо визначення, запропоноване Л. Симоненко: «Галузевий (термінологічний) словник – це багатогранна праця, яка не лише відбиває стан розвитку тієї чи тієї галузі знань і її термінології на час його створення, а ще і є своєрідним пропагандистом нормативної уніфікованої та кодифікованої термінології вихідної мови й залучених до нього мов» [8, с. 308]. Галузеві словники представляють термінологію однієї галузі, а вузькогалузеві словники репрезентують окремі галузеві підсистеми, термінологію певної навчальної дисципліни.

Одним із типів галузевих словників, як уже зазначалось вище, є перекладний словник. У перекладному словнику до реєстрових слів однієї мови додаються відповідники іншими мовами, тому він може бути дво- й багатомовним [3, с. 91]. Такий словник розрахований на перекладачів, на тих, хто вивчає іноземну мову, та на фахівців і науковців, які використовують іноземні джерела для власних досліджень і роботи. Галузеві перекладні словники репрезентують склад термінів відповідної галузі, впливають на мовну компетенцію фахівців цієї галузі, зумовлюють оновлення галузевої термінології, а також роблять доступними наукові джерела інформації, сприяючи порозумінню між носіями різних мов та поглибленому вивченню використаних у словнику мов. Переклад будь-якого тексту (навчального матеріалу, статті, монографії, наукової роботи тощо) був би неможливий без перекладного словника. Ці словники виконують функцію знаряддя, інструменту, користуючись яким студент, викладач, перекладач або фахівець відповідної галузі перекладає тексти з однієї мови на іншу.

Л. Симоненко визначає такі найважливіші завдання для перекладних словників: створення реєстру, що поля-

гає в доборі термінів; наведення рівнозначних слів-відповідників у мові перекладу, спроможних точно передати семантику реєстрового слова; забезпечення ідентичного визначення однакових категорій понять і термінів на їх позначення [8, с. 309].

Перекладний словник складається з двох частин: першої, що являє собою список чи перелік слів (реєстр) однієї мови (з якої перекладають), та другої, у якій до кожного реєстрового слова подаються слова-відповідники. Кожна з двох мов подана по-різному, залежно від того, чи виступає вона в цьому словнику основною – оригінальною, чи другою – перекладною.

Розробка галузевого словника – це досить складний і довготривалий процес, у якому важливий творчий підхід до його складання. Так, з одного боку, майже всі науковці однастайні в тому, що розробка будь-якого словника має поетапний характер [1; 2; 4; 5; 6; 7; 9]; з іншого – слід відзначити наявну тенденцію до варіювання кількості етапів під час укладання словника від 4 до 10 й навіть більше. Це пояснюється наявністю в кожного науковця свого рівня деталізації етапів.

Досліджуючи це питання, І. Кудашев серед причин, що викликають цю неоднотайність, виділяє такі: залежність від стартових умов; факультативність (необов'язковість) деяких етапів; перетинання, одночасність, неперервність етапів роботи над словником; різниця в поглядах стосовно моменту закінчення роботи над словником [4, с. 48]. Крім того, він зазначає, що неможливо розробити й оформити у вигляді лінійної послідовності детального універсального набору етапів проектування словника [4, с. 50]. Згідно з думкою більшості науковців, етапи розробки словника не можуть бути лінійними й послідовними, навпаки, вони перетинаються та є неперервними, циклічними [2, с. 196]. Тому досить важко провести межі між етапами й чітко визначити кінець одного та початок іншого.

У результаті дослідження опису підходів до проблеми поетапної роботи над створенням галузевих перекладних словників таких дослідників, як А. Баранов, В. Берков, С. Вискушенко, С. Грін'юв, І. Кудашев, С. Радзівська, К. Селіверстова, Б. Шуневич, L. Zgusta та ін., узагальнення їхнього досвіду, ми дотримуємось такої послідовності стадій під час роботи над англо-українським словником з фізики:

1) аналіз наявних словників фізичних термінів в Україні й за її межами, дослідження потреб цільової аудиторії, визначення вимог, майбутніх характеристик і структури словника;

2) укладання реєстру англійських фізичних термінів і термінів-словосполучень (збір лексичного матеріалу з наявних словників, фахових текстів, статей, монографій, підручників), переклад термінів з англійської мови на українську (підбір перекладних еквівалентів і дефініцій);

3) оформлення словникових статей, упорядкування словника відповідно до визначеної структури;

4) уточнення значень деяких термінів фахівцями в галузі фізики, редагування та перевірка відповідності отриманого продукту поставленим цілям.

Наразі англо-український словник з фізики, укладання якого здійснюється викладачами кафедри іноземних мов і прикладної лінгвістики Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету в межах держбюджет-

ної теми, перебуває у стані розробки, його видання планується на 2016 рік.

Укладання реєстру англійських термінів стало важливим етапом підготовки перекладного словника з фізики. У процесі роботи над словником на цьому етапі однією з найбільших проблем був відбір найуживанішої термінології з фізики, яка охоплювала б необхідний мінімум лексики, потрібний для перекладу технічної літератури з цієї тематики.

На думку К. Селіверстової, визначення списку слів однієї мови, значення яких мають бути передані значеннями слів іншої мови, було й лишається однією з головних проблем при написанні загальних і галузевих двомовних словників [7, с. 25]. У реєстрі фізична термінологія має постати у вигляді терміносистеми, у якій елементи-терміни будуть подані у взаємозв'язках.

У сучасній лінгвістиці багато зусиль докладено до того, щоб знайти об'єктивні критерії, які допомогли б виділяти термінологічні одиниці, що виражають поняття тієї чи іншої галузі знань, і тим самим визначити обсяг і межі термінології. Дослідники по-різному вирішують цю проблему, пропонуючи свої методики відбору термінів, критерії їх відбору в тих випадках, коли ще не склалася система понять і немає чіткої межі між «терміном» і «не терміном» [9, с. 90].

У ході дослідження терміносистеми з фізики матеріалом дослідження були терміни, виявлені під час роботи з англійськими джерелами: статтями з наукових журналів (*Applied Physics Letters*, *Optics Communications*, *Physical Review Letters* тощо), матеріалами конференцій (*Journal of Physics: Conference Series*), монографіями (*Springer Handbook of Nanotechnology*, *Theoretical and Mathematical Physics*, *Lecture Notes in Physics Monographs* тощо), посібниками й підручниками (*Physics for Scientists and Engineers*, *Conceptual Physics*, *Newtonian Physics*, *The Physics of Quantum Mechanics*, *Particle Physics*, *Atomic Physics*, *Classical Physics*, *Optics*, *Nuclear Physics* тощо), довідковою літературою, глосаріями та словниками (*Collins Internet-linked Dictionary of Physics*, *A Dictionary of Physics* (Oxford University Press), а також наявними українськомовними й російськомовними джерелами, у яких даються визначення або тлумачення фізичних термінів.

Із опрацьованих текстів виписувалися всі однослівні (прості, похідні, складні), двокомпонентні терміни-словосполучення та багатокомпонентні терміни, композити, комбіновані терміни й запозичення з англійської мови. Також ми включали часто вживані в цій галузі загальнонаукові та загальнотехнічні терміни. Отже, у списки термінологічної лексики з фізики потрапили спеціальні терміни, загальнонаукові й загальнотехнічні терміни. Відібрані терміни відповідають важливим принципам навчання лексики, а саме: основна тематична значимість, словотворча активність та інформативність. Створення такого словника може дати студентам напряму «Фізика» змогу вже на ранніх етапах навчання розпочинати читати й вивчати фахові тексти та підвищити вмотивованість вивчення іноземної мови.

При складанні нашого словника в основу лягли такі принципи:

1. Алфавітно-гніздовий метод організації термінологічного словника.

2. Принцип урахування основних понять (тематична значимість).

3. Частотність – повторюваність слова в текстах.

4. Словотворча цінність (лексичні одиниці мають похідні й утворюють гнізда, розташовані в алфавітному порядку) [6].

5. Здатність поєднуватися з іншими словами [6].

6. Інформативність.

Ще одним важливим аспектом укладання перекладного галузевого словника є спосіб передавання значень термінів однієї мови засобами іншої. Оскільки переклад науково-технічної літератури тяжіє до галузі науки, тому всі питання її перекладу не можна пояснювати безпосередньо лінгвістичним шляхом, їх треба розв'язувати разом із фахівцем цієї галузі науки. Перекладний словник має розкрити й передати повноту значень лексики однієї мови еквівалентами іншої мови, і завдання укладача полягає в тому, щоб до термінів у словнику були наведені адекватні слова-відповідники іншої мови, спроможні забезпечити передачу значень і відтінків значень слів [7, с. 51].

Під час укладання словника ми комбінуємо різні способи перекладу: підбір еквівалентів, транскодування, калькування, переклад синонімами, запозичення та описовий переклад (за відсутності лексичних еквівалентів термінів або коли у перекладі не може бути виражене те чи інше поняття).

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що нестримний розвиток сучасної науки, інтенсифікація міжнародних зв'язків у цій сфері, необхідність співпраці наукової спільноти в галузі фізики й потреба забезпечення розвитку комунікації між фахівцями різних країн вимагають від українських лінгвістів і дослідників віднаходження українських еквівалентів і відповідників англійських термінів та укладання галузевих перекладних словників (зокрема словника з фізики). Проте галузеві перекладні словники – це не просто перелік лексичних одиниць певної галузі знання, а цілісна лінгвістична модель, яка сприяє класифікації, зберіганню й передачі фахової інформації. Тому процес роботи над словником тривалий, складний і включає низку взаємопов'язаних етапів. Під час складання словників та відбору термінів слід враховувати такі принципи: алфавітно-гніздовий метод організації словника, принцип урахування основних понять певної галузі при укладанні реєстру, тематична значимість, частотність, словотворча цінність та інформативність. Перспективу подальших досліджень убачаємо в необхідності подальшого впорядкування й уніфікації фахової мови фізики, враховуючи нові сфери дослідження в цій галузі знань.

Література:

- Белан Э.Т. Особенности формирования новых терминосистем (на материале английской и русской терминологий международного туризма) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Э.Т. Белан. – М., 2009. – 26 с.
- Вискушенко С.А. До проблеми розробки двомовного термінологічного тематичного словника англійської фахової мови тваринництва / С.А. Вискушенко // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство : зб. наук. праць. – Луцьк : Волинський національний ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – № 3. – Ч. 2. – С. 194–197.
- Іванова О. Термінологічні словники: класифікаційні ознаки / О. Іванова // Українська мова : наук.-теорет. журнал. – К., 2006. – № 4. – С. 84–94.
- Кудашев И.С. Проектирование переводческих словарей специальной лексики : [монография] / И.С. Кудашев. – Helsinki : Helsinki University Print, 2007. – 443 с.

5. Радзівська С. Принцип укладання англо-українського словника-довідника з нанонауки / С. Радзівська, І. Чекман // Термінологічний вісник : зб. наук. праць. – К. : Інститут української мови НАНУ, 2013. – Вип. 2 (1). – С. 171–179.
6. Сарангова Т.А. Принципы составления словаря терминов Investor Relations / Т.А. Сарангова // Современные исследования социальных проблем, Modern Research of Social Problems : электронный научный журнал. – 2013. – № 5 (25). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://journal-s.org/index.php/sisp/article/download/5201338/pdf_196.
7. Селіверстова К.Т. Підготовка галузевих словників: здобутки і особливості методики укладання перекладного словника / К.Т. Селіверстова // Архіви України : наук.-практ. журнал. – 2013. – № 5. – С. 25–62. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ay_2013_5_4.pdf.
8. Симоненко Л. Тлумачно-перекладна термінографія / Л. Симоненко // Українська лексикографія в загальнослов'янському контексті: теорія, практика, типологія : зб. наук. праць. – К. : Ін-т української мови НАН України, 2011. – С. 308–313.
9. Шуневич Б.І. Сучасні способи відбору термінів та укладання перекладних словників нових терміносистем / Б.І. Шуневич // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка : зб. наук. праць. – Житомир : Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2008. – Вип. 38. – С. 90–93.

Конопляник Л. Н. Особенности составления новых отраслевых словарей (на примере англо-украинского словаря по физике)

Аннотация. В статье раскрыто понятие отраслевого словаря, проведен анализ опыта составления

двуязычных отраслевых словарей, освещены основные этапы составления словаря, а также рассмотрены особенности отбора терминов, их перевода и описаны проблемы, возникающие в данном процессе. Определены принципы составления англо-украинского словаря по физике и обоснована необходимость его издания.

Ключевые слова: отраслевой словарь, переводной словарь, англо-украинский словарь, физика, терминология, терминосистема, терминография.

Konoplianyk L. The main features of compiling new specialized dictionaries (on the basis of the English-Ukrainian dictionary of physics)

Summary. The article deals with the concept of a specialized dictionary, the analysis of the experience of compiling bilingual specialized dictionaries; it highlights the main stages of compiling the dictionary, considers the main features of selecting special terms and their translation and describes the problems arising during this process. The author defines the principles of compiling the English-Ukrainian Dictionary of Physics and necessity of its publication.

Key words: specialized dictionary, translation dictionaries, English-Ukrainian dictionary, physics, terminology, terminological, terminography.